

بازرگانی خارجی ایران در سالهای جنگ دوم جهانی

الف - بازرگانی ایران قبل از جنگ :
برای این که با بازرگانی ایران در سالهای جنگ جهانی دوم آشنا شویم لازم است وضع آن را در دوران قبل از جنگ بررسی کنیم .
سالها قبل از ۱۳۱۰ تا پایان جنگ دوم جهانی بازرگانی ایران سه دوره متفاوت داشته است^۱ . در دوره اول، بازرگانی ایران سیاست درهای باز استوار بوده است در ۶ اسفند ۱۳۱۰ با قرار گرفتن تجارت خارجی در دست دولت ، دوره بازرگانی آزاد به پایان رسید^۲ .

1. ABULFZL. ADLI: Aussenhandel und Aussenwirtschaft des Irans. Berlin. 1960. S. 11.

2. MOTAHARI. HAMID: Die Wirtschaftliche Entwicklung Persiens. unter Besonderer Beruecksichtigung der Devisen und Aussenhandelspolitik. Seit. 1920. diss. Tuebingen. 1959S. 25.

- vgl. FARAHMANDI, A: Die Struktur der Iranischen Landwirtschaft und Moeglichkeiten einer Mechanisierung. diss. Giessen. 1955S. 62.

- vgl. KOELNER, HANS: Die Grundlagen der Industrialisierung unter Besonderer Beruecksichtigung der Wichtigsten Iranischen Industriezweige. diss. Muenschen. 1949.S. 99.

- vgl. CHEYBANI, AHMAD ALI: Iran und Seine Aossenhandelsbeziehungen. diss. Bonn. 1956.S. 35.

در دوره دوم بردخالتهای دولت در بازرگانی خارجی افزوده شد^۳ و در ۶ اسفندماه سال ۱۳۱۰ که طبق قانونی بازرگانی در انحصار دولت درآمد ترانزنامه بازرگانی ایران با کسری معتنا بهی همراه^۴ بود و این مانده منفی - بجز در سالهای ۱۳۱۰/۱۱ و ۱۳۱۹/۲۱ - در سایر سالها نیز باقی ماند. دولت آن زمان با انحصاری کردن بازرگانی خارجی، سیاست افزایش درآمدهای دولت، کمک به بخش تولیدی، خرید کالاهای سرمایه‌ای و ماشین‌آلات ارزان قیمت و نفی موضع انحصاری روسیه در بازرگانی ایران، می‌کوشید رشد اقتصاد ملی را تحقق بخشد. اما از آنجا که نه سیاست انحصار بازرگانی خارجی قادر به مثبت کردن مانده بازرگانی خارجی شد، نه درآمدهای دولت طبق برآوردهای انجام شده افزایش یافت، نه کشورهای بیگانه دست دولت را در انتخاب کالاهای تولیدی ارزان قیمت باز گذاشتند و نه نفی موضع انحصاری روسیه در بازرگانی خارجی توانست بطور کلی دست خارجیان را از تجارت خارجی کوتاه کند - زیرا کاهش اهمیت روسیه در بازرگانی خارجی با افزایش نقش سایر کشورهای صنعتی همراه بود - هدف رشد اقتصاد ملی دولت ایران تحقق نیافت^۵ دولت که به نقایص

رک: وزارت دارائی. دی ۱۳۱۸ شماره ۲۲ ص ۳-۱. رک: بولتن اطاق صنایع

ومعادن سال سوم شماره ۱۵ آبان ۱۳۴۴ ص ۱۲. رک: بولتن بانک ملی شماره ۷۳

مهر - آبان ۱۳۲۳ تهران ص ۵۲۲. رک: بولتن بانک ملی شماره ۷۴ بهمن - اسفند

۱۳۲۳ سال دوم. تهران. ص ۶۴۱. رک: اطلاعات شماره ۴۷۴۸ پنجشنبه ۹.۰۴.۱۳۲۰.

۳ - رک: بولتن بانک ملی شماره ۶۶ مهر - آبان تهران ۱۳۲۲ ص ۲۴۶. رک:

بولتن اطاق صنایع و معادن شماره ۱۵۰ سال سوم. آبان ۱۳۴۴. ص ۱۲. رک: تاریخچه

سی ساله بانک ملی. تهران ۱۳۳۷. ص ۱۵۵. رک: کوهی کرمان. حسین از ۲۰ شهریور

تا فاجعه آذربایجان و زنجان. جلد دوم تهران ۱۳۲۹ صفحه ۴۲۵ تا ۴۲۶

۴ - رک: وزارت دارائی. اداره گمرک تهران ۱۳۲۵ ص ۴

رک: KOELNER, HANS: a. a. O. S. 99

رک: تاریخچه سی ساله بانک ملی ایران ۱۳۳۷ ص ۱۷۸. دریاورقی این صفحه

آماري درباره وضع بازرگانی ایران از سال ۱۳۲۶ - ۱۲۸۰ آمده است. رک: بولتن

بانک ملی شماره ۱۳ مهر ۱۳۴۱ ص ۹۷ - ۹۶.

۵ - رک: بولتن بانک ملی. شماره ۷۴ بهمن - اسفند ۱۳۲۳ ص ۶۴۱.

قانون انحصار بازرگانی خارجی مورخ ۶ اسفند ۱۳۱۰ پی برده بود آن را با تصویب قوانین انحصار ۲۱ اسفند، قوانین ۱۹ تیر ۱۳۱۱ و قوانین ۱۲ آبان ۱۳۱۵ تقویت کرد^۶ هدف کوتاه مدت دولت از این اقدامات رفع مانده منفی از ترانزنامه بازرگانی خارجی بود و به طور نسبی در این زمینه توفیق‌هایی بدست آورد.

در درازمدت هدف دولت از این اقدامات ایجاد اقتصادی صنعتی توأم با رشد مطلوب در بخش کشاورزی، بازرگانی داخلی و خارجی و افزایش مشاغل بود که با ورود متفقین همه این آرزوها نقش بر آب گردید و دوره جدیدی در سیاست اقتصادی و بازرگانی خارجی آغاز شد.

ب: وضع بازرگانی ایران در سالهای جنگ دوم جهانی:

با ورود متفقین به ایران مجموعه روابط بازرگانی کشور مختل شد، بی‌نظمی و آشفتگی اوضاع اقتصادی ایران و سایر کشورهای خاورمیانه که ناشی از جنگ بود، متفقین را واداشت که مرکز تدارکات خاورمیانه^۷ برای نظارت بر وضع اقتصادی کشورهای خاورمیانه به وجود آورند^۸.

در همین مورد بین ایران، بریتانیای کبیر و روسیه در آذرماه ۱۳۲۱ «قرارداد خواربار»^۹ امضاء شد که وظیفه آن رساندن خواربار به کشورهای خاورمیانه بود. خواربار و کالاهای وارداتی که قرار بود به وسیله مرکز تدارکات خاورمیانه وارد ایران شود به سبب بسته شدن راههای بازرگانی و فقدان حمل و نقل کافی به این کشور نرسید تا این که جنگ بتدریج به پیروزی متفقین انجامید و آنها توانستند امکانات حمل و نقل کالاهای

۶ - رك: بولتن اطاق صنایع و معادن شماره ۱۵ آبان ۱۳۴۴ صفحه ۱۵. رك:

کوهی کرمانی-حسین. همان مأخذ ص ۴۲۶. رك: بولتن بانک ملی شماره ۷۳ مهر - آبان. تهران ۱۳۲۳ ص ۵۳۲.

7. Middle East Supply Centre.

8. vgl. ADLI. A: a. a. o. s. 52.

رك: اطلاعات شماره ۵۷۴۹ یکشنبه ۱۱/۲/۱۳۲۴.

9. Food Agreement.

وارداتی را به ایران فراهم آورند^{۱۰}. مشکل دیگر این بود که در آغاز جنگ قسمت اعظم خواربار ایران از طریق شوروی به جبهه‌های جنگ صادر شد و کاهش شدیدی در مواد خوراکی پدید آورد^{۱۱}.

قبل از این که متفقین وارد ایران شوند انتشار خبر نفوذ جنگ به ایران مردم و دولت را هراسان کرد و در ۶ خرداد ۱۳۲۰ دولت علی منصور برای پیشگیری از هرج و مرج در بازرگانی خارجی لایحه‌ای در مجلس به تصویب رسانید که طبق آن بردخالت دولت در بازرگانی خارجی افزوده شد^{۱۲}. همزمان با این اقدام «اداره تثبیت» نیز بردخالت‌های خود در بازرگانی و مبادله و توزیع کالاها در داخل کشور افزود^{۱۳}.

دکتر میلیسپو که در مقام مدیر کل دارایی و رئیس اداره تثبیت مشغول به کار بود، علاوه بر کالاهایی که قبل از جنگ به انحصار دولت درآمده بود، پارچه‌های پنبه‌ای، لباس‌های دوخته‌شده، نخ، ریسمان، دستمال، جوراب، صابون شمع، لامپ چراغ‌های نفتی، وسایل برقی، رنگ، کالاهای شیمیایی، ورود اتومبیل و وسایل یدکی آن، لاستیک و تیوپ اتومبیل، ورود همه نوع چراغ‌های نفتی، ظروف چینی، بلوری، وسایل خانگی، سوزن و سنجاق، همه نوع کاغذ، لوازم التحریر از قبیل ماشین تحریر، جوهر،

۱۰ - با پیروزی متفقین و باز شدن راه‌های بازرگانی به ایران مرکز تدارکات خاورمیانه در رفع کمبود خواربار و کالاهای وارداتی نقش مؤثری یافت. که البته به‌بهای افزایش مانده منفی در ترازنامه بازرگانی مملکت تمام شد.

11. vgl: STEPPAT, FRITZ: Iran Zwischen dem Weltmaechten. 1941 - 1948.

Europa Archiv 1948.

۱۲ - این لایحه را وثیقی معاون پارلمانی وزارت بازرگانی با تکیه بر «شرایط خاص مملکت» در سه ماه قبل از ورود متفقین تقدیم مجلس کرد.

۱۳ - این اداره طبق اطلاعیه‌های شماره ۵، ۹ و ۱۶ که در حکم بخشنامه دولتی ارزش اجرائی داشت در خرداد و مرداد ۱۳۲۳ جریان توزیع کالای‌های ضروری را تحت کنترل کامل خویش قرارداد.

کاغذ کپی، خودنویس، مداد، ذغال سنگ، ذغال چوب، پنبه و حتی ورود گندم و جو را به انحصار دولت درآورد. چای که تا سال ۱۳۲۰ در اختیار بخش خصوصی بود در سال ۱۳۲۲ (به سبب احتکار و تقلب) ورود و توزیع آن بر عهده دولت قرار گرفت^{۱۴}. پس از آن دکتر میلسپو قسمت اعظم کالاهای مورد نیاز مردم را به انحصار دولت درآورد و جزئیات آن به صورت طبقه بندی شده بر اساس اهمیت و نقشی که در اقتصاد کشور داشتند. در اطلاعیه شماره ۱۷ مورخ بیست مرداد ۱۳۲۲ دولت به امضای دکتر میلسپو منتشر شد. اما با وجود انحصاری شدن کامل بازرگانی میلسپو نتوانست مانده ترانزنامه بازرگانی کشور را مثبت کند. هرچه دولت به نظارت خود بر بازرگانی خارجی افزوده، کار قاچاق کالاهای وارداتی رونق بیشتر یسافت و قیمت آنها در بازارهای سیاه بالاتر رفت. علاوه بر این دولت که تنها تعیین کننده قیمت کالاهای وارداتی بود قیمت های پایین را برای این کالاها مشخص نمی کرد، بلکه به نسبتی زیاد نرخ فزاینده تورم را بهنگام تعیین قیمت ملحوظ می داشت و از این راه خود یکی از اسباب تشدید تورم شده بود. تندروری دولت در ورود کالا و وجود قیمت های سر به فلک کشیده در بازار سیاه سبب شد که واردات در دو سال آخر جنگ به دو برابر افزایش یابد^{۱۵}. اقداماتی که بازرگانی خارجی را به طور در بست در اختیار دولت قرارداد، کمکی به بهبود اوضاع نکرد و لاجرم دولت در ماه های آخر جنگ بازرگانی خارجی را آزاد کرد^{۱۶}.

تا قبل از آزادسازی بازرگانی خارجی از قید محدودیتهای انحصاری سطح قیمت کالاهای وارداتی افزایش یافت و این افزایش علاوه بر این که

۱۴ - رك: گزارش ماهانه دکتر میلسپو برای اسفند ماه ۱۳۲۲. رك: اطلاعات

شماره ۵۳۳۶ مورخ ۱۳۲۲/۹/۱۰.

15. vgl. ADLI, A: a. a. o. s. 58 - 59.

۱۶ - رك: اعلامیه شماره ۱۸۲ مورخ ۷.۸. ۱۳۲۳. اداره تشییت. رك:

اطلاعات شماره ۵۵۸۰ مورخ ۱۳۲۳/۷/۱۱. رك: بولتن بانك ملی شماره ۸۰. بهمین و

اسفند ۱۳۲۴ ص ۶۲۱.

قیمتهای داخلی را بالا برد بر بهای کالاهای صادراتی اثر فزاینده‌ای داشت.

علل افزایش کالاهای وارداتی به شرح زیر بود :

(۱) کاهش شدید واردات در سالهای اول جنگ .

(۲) کمبود وسایل حمل و نقل وامکانات توزیع .

(۳) قیمت‌های بالای بیمه .

(۴) تغییر بسیاری از تأسیسات تولیدی کشورهای خارجی به کارخانه‌های

تولید ابزار جنگی و در نتیجه بروز کمبود در تولید کالاهای مصرفی .

(۵) ضبط کالاهای وارداتی بازرگانی ایران^{۱۷} .

(۶) سیاست انبساطی سالهای قبل از جنگ و ایام جنگ^{۱۸} .

علتهایی که بر شمرديم سبب شد که قیمت کالاهای وارداتی در یکی دو سال قبل از جنگ افزایش یابد . پس از گسترش جنگ و اشغال چند کشور اروپایی به دست قوای آلمان، ایران روابط بازرگانی خود را با فرانسه، بلژیک، هلند، سوئد، نروژ و دانمارک از دست داد و راه بازرگانی دریایی ایران از مسیر دریای سیاه مسدود شد^{۱۹} . دو راه برای بازرگانی خارجی ایران باقی ماند که یکی راه روسیه به آلمان و اروپای مرکزی بود و دیگری راه دریایی از مسیر خلیج فارس و اقیانوس هند تا انگلیس و آمریکا. با حمله آلمان به روسیه جاده ترانزیتی روسیه به ایران بسته شد و کمی بعد هم راه دریایی خلیج فارس به آمریکا و انگلیس به دست متفقین مسدود شد چنانکه

۱۷- رك : تجارت ایران بازچه شده است «سرمقاله‌ای از اطلاعات شماره

۴۰۲۷ دوشنبه ۵ . ۹ . ۱۳۱۸ . رك : به «ضبط کالاهای تجار ایرانی» سرمقاله‌ای در

اطلاعات شماره ۴۰۲۹ مورخ ۱۳۱۸/۹/۷ . رك : مصاحبه‌ای با وزیر دارایی در

۱۳۱۹/۲/۵ . در اطلاعات شماره ۴۱۶۶ . ۵/۲/۱۳۱۹ . رك : نامه‌ای سرگشاده در

اطلاعات تحت عنوان «چرا کشتی‌های مال التجاره‌ای را که با پول ایرانی خریده شده

است بمباران می‌کنند؟» در اطلاعات شماره ۴۰۲۶ مورخ ۱۳۱۸/۹/۳ .

۱۸ - رك : رامپور صدر نبوی . سیاست پولی ایران در جنگ دوم جهانی . در

فصلنامه تحقیقات جغرافیایی شماره مسلسل ۵ سال ۱۳۶۶ ص ۱۴۶ .

چند ماهی به ورود متفقین به ایران این کشور هیچ گونه رابطه بازرگانی رسمی معتنا بهی با خارج نداشت. در این ایام یعنی در سالهای ۱۳۱۹ و ۱۳۲۰ و ۴۲/۸ درصد واردات و ۴۷/۹ درصد صادرات ایران با آلمان بود که با نزدیک شدن جنگ به این کشور و مسدود شدن راههای تجاری به صفر رسید.^{۲۰} به هنگام اشغال ایران بدست متفقین بازرگانی خارجی این کشور به کمترین حد خود رسیده بود.^{۲۱} در ایامی که جنگ به پشت مرزهای ایران رسیده بود مانده منفی ترازنامه بازرگانی ایران ۷۵۶ میلیون ریال بود.^{۲۲} قیمت کالاهای وارداتی رو به افزایش سریع نهاده بود. در حالی که حجم واردات ۲۱/۸ درصد کاهش یافت ارزش آن ۲۹ درصد افزایش داشت. حجم صادرات ۴۲ درصد پایین آمده بود و ارزش آن فقط ۱۲/۲ درصد افزایش یافته بود.^{۲۳} افزایش ارزش واردات نتیجه تورمی بود که با شروع جنگ در اروپا در اقتصاد ایران بروز کرد.^{۲۴} از سال ۱۳۴۱ مانده تراز بازرگانی ایران به سرعت منفی می شد و این روند دوران پس از جنگ نیز ادامه یافت.

20. vgl. ADLI, A: a. a. o. s. 61.

۲۱ - آمار بازرگانی خارجی ایران از بولتن بانک ملی ایران شماره ۱۳ مهرماه ۱۳۴۱ ص ۹۷ - ۹۶ .

22. ADLI, A: a. a. o. s. 58 - 59.

۲۳ - ر.ک: بولتن بانک ملی شماره ۱۳ مهر ۱۳۴۱ ص ۹۷ - ۹۶. ر.ک: دکتر علی اکبر مدنی علل افزایش سطح قیمت‌ها در ایران در اطلاعات شماره ۴۷ مورخ ۱۳۲۰/۸/۳. ر.ک: اسماعیل کوشا. نظری بر اقتصاد ایران، جلد اول، تهران ۱۳۲۴، ص ۱۰۱. ر.ک: اطلاعات شماره ۴۹۷۴ یکشنبه ۱۳۲۱/۵/۳۱. ر.ک: اطلاعات شماره ۵۰۱۴ شنبه ۱۳۲۱/۷/۱۲. ر.ک: بولتن بانک ملی شماره ۶۱ شهریور - مهر ۱۳۲۱. سال دهم تهران ص ۳۱۶. ر.ک: بولتن بانک ملی شماره ۶۶ مهر - آبان ۱۳۲۲ سال یازدهم تهران ص ۲۴۰. ر.ک: بولتن بانک ملی شماره ۶۸ آبان - آذر ۱۳۲۲. تهران ص ۳۳۰. ر.ک: بولتن بانک ملی شماره ۴۶ فروردین - اردیبهشت ۱۳۲۳ ص ۱۵ .

۲۴ - ر.ک: دکتر علی اکبر مدنی علل افزایش سطح قیمت‌ها در ایران، در اطلاعات شماره ۴۷۰۷ مورخ ۱۳۲۰/۸/۳ .

با وجود قانون تسهیل واردات مورخ ۱۳۲۱/۲/۲۰^{۲۵} و عقد قرارداد مالی مورخ ۱۳۲۱/۳/۵ با انگلیس که هر دو عاملی برای افزایش واردات به شمار می‌رفت، انتظاراتی که از این قراردادها در زمینه بالارفتن واردات می‌رفت تحقق نیافت.

علت محدود ماندن واردات نبودن وسایل حمل و نقل و ممانعت متفقین از حمل و نقل کالاهای وارداتی بود. در سال ۱۳۲۱ واردات ماشین‌آلات به ایران به شدت کاهش یافت و زمینه مساعدی در این زمینه چون سایر زمینه‌ها برای گرانفروشان و احتکار به وجود آمد^{۲۶}. در این ایام تورم آنقدر که قیمت کالاهای وارداتی را افزایش داد موجب بالارفتن بهای کالاهای صادراتی نشد^{۲۷}.

سال ۱۳۲۱ در مقایسه با سال ۱۳۲۰ برای بیلان بازرگانی مانده منفی معتنا بهی بیار آورد. و حجم کل بازرگانی خارجی به نسبت سال ۱۳۲۰ ۵۰/۲ درصد کاهش یافت^{۲۸}. از این سال فقط صادرات نفت که برای جنگ لازم بود افزایش یافت.

در حالی که صادرات نفت در سال ۱۳۲۰ مقدار ۴/۹۹۴ هزار تن بود سال ۱۳۲۱ این مقدار به ۸/۸۷۷ هزار تن افزایش یافت، پس از تسهیلات وارداتی که اداره تثبیت قیمت تحت سرپرستی دکتر میلسپو به وجود آورد و پیروزی نسبی متفقین هم در جنگ نمایان شد برخی از راههای بازرگانی گشوده شد و تجارت خارجی ایران در سال ۱۳۲۲ اندک تکانی خورد. اما

۲۵ - ر.ک: اطلاعات شماره ۴۸۷۳ یکشنبه ۱۳۲۱/۲/۲۰.

۲۶ - ر.ک: اطلاعیه رسمی اطاق بازرگانی در روز چهارشنبه ۱۳۲۱/۱۲/۵.

ر.ک: در اطلاعات شماره ۵۱۰۸ مورخ ۱۳۲۱/۱۲/۵. ر.ک: بولتن بانک ملی ایران شماره

۶۸ آذر - دی ۱۳۲۲. ص ۳۲۰.

27. vgl. ADLI, A: a. a. o: s. 58 - 59.

۲۸ - بولتن بانک ملی شماره ۶۸ آبان و آذر ۱۳۲۲ تهران ص ۳۳۰. ر.ک: بولتن

بانک ملی ایران شماره ۴۶ فروردین واردیهشت ۱۳۲۳ ص ۱۵.

این مقدار تغییر بیشتر از افزایش واردات منعکس شد و صادرات رشد چندانی نکرد^{۲۹}. با وجود افزایش واردات احتکار، سفته‌بازی، آریبترایز کالا، سیاست انبساطی پولی و مالی دولت قیمت کالاهای وارداتی افزایش یافت^{۳۰}. و این افزایش قیمت و سودجوییهای نامنصفانه همراه آن موجب پرشدن کیسه تجار و واسطه‌هایی شده که بعدها به «حاجیهای دوره جنگ» شهرت یافتند.

در دومه آخر سال ۱۳۲۲ راههای بازرگانی بیشتری باز شد، مقدار پول در گردش کاهش نسبی یافت^{۳۱}، و تسهیلاتی در قرارداد بازرگانی^{۳۲} بین ایران و امریکا - برای کالاهای وارداتی امریکایی از قبیل اتومبیل، وسایل یدکی، وسایل الکتریکی، رادیو، ماشین تحریر - منظور شد که هیچ‌یک از آنها بهبود چندانی در بازرگانی خارجی به وجود نیاورد. اما عقد قرارداد ایران با امریکا موجب افزایش کالاهای وارداتی امریکایی از قبیل ماشین‌آلات شد و مانده تراز بازرگانی را منفی‌تر کرد.

پس از این که متفقین در سال ۱۳۲۳/۱۹۴۴ در جنگ فاتح شدند و به واسطه ملاحظات سیاسی بهبود وضع پاره‌ئی از کشورها (من جمله ایران) را بخشی از سیاست اقتصادی خویش قرار دادند، موضوع بهبود ترازنامه

۲۹ - رك: بولتن بانك ملی. شماره ۷۳ مهر - آبان. تهران ۱۳۲۲ ص ۵۳۲.

۳۰ - رك: بولتن بانك ملی شماره ۷۳ مهر - آبان ۱۳۲۳ ص ۵۳۲.

۳۱ - رك: بولتن بانك ملی شماره ۷۳ مهر - آبان ۱۳۲۳ ص ۵۳۴.

۳۲ - این قرارداد در رابطه با محتوای اعلامیه‌ای که دکتر میلسپو در تسهیل واردات صادر کرد قرار می‌گیرد. البته در ۲۰ مارس ۱۹۴۰ نیز ایران با روسیه يك قرارداد بازرگانی و کشتی‌رانی منعقد ساخت که بر مبنای آن صورتی از کالاهای صادراتی و وارداتی معین شده و قرار بر ردوبدل آن کالاها بود. اما به این قرارداد فقط يك دفعه در سال ۴۱-۱۹۴۰ عمل شد. مفاد این قرارداد در ایام جنگ از طرف روسها مورد بی‌اعتنایی واقع شد و روسها در ایام اشغال ایران بدون در نظر گرفتن مفاد این قرارداد عمل می‌کردند. رك: متن قرارداد در اطلاعات شماره ۴۱۲۹ چهارشنبه ۱۳۱۸/۱۲/۲۲.

بازرگانی مسئله روز شد^{۳۳}. بر اثر کوششهای پاره‌ای از عناصر ملی و حمایت متفقین از این کوششها بود، مانده منفی ترازنامه پرداختها در این سال کاهش یافت^{۳۴}. ولی این سیاست در سالهای بعد - به‌عللی که جای ذکرش در این مقال نیست - ادامه نیافت و مانده منفی بازرگانی خارجی در نظر دولتها به‌صورت امری طبیعی درآمد.

در آماري که ارائه می‌شود سهم بازرگانی هر کدام از کشورهای مهم جهان در بازرگانی خارجی کل ایران مشخص می‌شود.

چنان که از آمار بازرگانی ایران و آلمان برمی‌آید، پس از روی کار آمدن هیتلر و تحکیم پایه‌های قدرتش تجارت ایران با این کشور از ۹ درصد حجم کل بازرگانی تا سال ۱۹۳۸ (۱۳۱۷) به ۴۰/۴۱ درصد افزایش یافت و این رقم با نوساناتی تا قبل از ورود متفقین به ایران به ۴۵/۵ درصد رسید. پس از اشغال ایران صادرات ایران به آلمان نازی بکلی قطع شد و رقم ۴۵/۵ درصد به یک درصد حجم کل بازرگانی کشور کاهش یافت.

چنان که از آمار بازرگانی ایران با انگلیس و هند برمی‌آید، انگلیس توانست در آغاز جنگ حجم بازرگانی خود را از ۷ درصد به ۴۳/۵ درصد افزایش دهد و این رقم را به کمک قرارداد مالی ۱۳۲۱/۳/۵ در سالهای ۱۳۲۳ و ۱۳۲۴ در سطح ۳۰ درصد کل بازرگانی کشور حفظ کند. همین آمار نشان می‌دهد که همزمان با کاهش شدید مبادلات ایران با آلمان نازی تجارت ایران با هند انگلیس جایگزین بازرگانی با آلمان نازی شده است. بازرگانی ایران با امریکا که از سال ۱۳۱۲ تا سال ۱۳۲۳ وضع نسبتاً مناسبی داشت و بطور نسبی به سود ایران بود، پس از عقد قرارداد تجاری ایران و امریکا و کمبود وسائل حمل و نقل و بسته‌شدن راههای بازرگانی به‌زیان ایران تحول یافت و در ماههای آخر سال پایان جنگ مانده تراز بازرگانی به‌سرعت منفی شد. در سال ۱۳۲۳ واردات ایران از امریکا ۱۱۶

33. ADLI, A. a. a. o. s. 59.

34. ADLI, A. a. a. o. s. 59 - 60.

میلیون ریال بوده و همین مبلغ یکسال بعد به ۷۳۵ میلیون ریال افزایش یافت. درحالی که صادرات ایران به آمریکا از ۱۵۷ میلیون ریال به ۱۴۸ میلیون ریال کاهش یافت. بخش اعظم کالاهای وارداتی از آمریکا ماشین-آلاتی بود که بنا بر قرارداد تجاری ایران و آمریکا مشمول تخفیف بازرگانی معتنا بهی می شد.

چنان که مشاهده می شود تجارت ایران و ژاپن از سال ۱۳۱۲ تا ۱۳۲۵ پیوسته به زیان ایران بوده است و در سال ۱۳۲۶ به کلی قطع شده است. مانده تراز بازرگانی ایران با فرانسه از سال ۱۳۱۲ تا سال ۱۳۲۵ (به استثنای سال ۱۳۱۸) پیوسته منفی بوده است و از سال ۱۳۲۱ که فرانسه در نتیجه تسلط نازیها بر سراسر اروپا به اشغال درآمده بود به حد بسیار ناچیزی کاهش یافت و بالاخره در سال ۱۳۲۴ (۱۹۴۵) رابطه تجاری ایران و فرانسه بکلی قطع شد.

تجارت با بلژیک برای ایران سودی نداشته است و پیوسته بر مانده منفی تراز بازرگانی کشور ما با بلژیک افزوده شده است مثلاً درحالی که در سالهای ۱۳۱۹ - ۱۳۱۲ واردات از بلژیک از ۲۰ میلیون ریال به ۳۸ میلیون ریال افزایش یافته است صادرات ایران فقط از ۱ میلیون ریال تا ۸ میلیون ریال در نوسان بوده و در سال ۱۳۲۰ که واردات از ایران بلژیک ۲۹ میلیون ریال بوده است صادرات کشور ما به بلژیک معادل صفر شده است. بطور کلی می توان گفت که تجارت خارجی ایران در ایام جنگ صدمات زیادی را تحمل کرد و دولتهای سانهای جنگ هم هر کدام به قصد پیشگیری از قحطی و افزایش قیمتتها با دخالتهای ناروا بر نابسامانی بازرگانی خارجی می افزودند.

بازرگانی ایران در ۱۵۳۰۰۰

بازرگانی ایران در سالهای ۱۳۱۱ - (بر حسب میلیون ریال)

سال	با رومیه خردی		با انگلیس		با هند - انگلیس		با آمریکا		با ژاپن		با فرانسه		با بلژیک		جمع
	صادرات	واردات	صادرات	واردات	صادرات	واردات	صادرات	واردات	صادرات	واردات	صادرات	واردات	صادرات	واردات	
۱۳۱۱	۲۰۱	۱۱۷	۳۱۸	۱۱۷	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳
۱۳۱۲	۱۳۵	۹۰	۳۳۵	۹۰	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳
۱۳۱۳	۱۴۳	۱۰۳	۳۴۵	۱۰۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳
۱۳۱۴	۲۲۱	۱۸۶	۳۲۷	۱۸۶	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳
۱۳۱۵	۳۷۷	۲۷۰	۳۲۷	۲۷۰	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳
۱۳۱۶	۳۱۵	۲۳۵	۳۲۷	۲۳۵	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳
۱۳۱۷	۱۱۳	۳۷	۳۲۷	۱۱۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳
۱۳۱۸	۷	۰	۳۲۷	۷	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳
۱۳۱۹	۸۲	۱۱۷	۳۲۷	۸۲	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳
۱۳۲۰	۵۸	۱۱۵	۳۲۷	۵۸	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳
۱۳۲۱	۱۷۹	۱۲۰	۳۲۷	۱۷۹	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳
۱۳۲۲	۲۳۵	۲۳۳	۳۲۷	۲۳۵	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳
۱۳۲۳	۵۸۱	۱۹۸	۳۲۷	۵۸۱	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳
۱۳۲۴	۹۹۹	۲۲۷	۳۲۷	۹۹۹	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳
۱۳۲۵	۱۳۳	۱۳۳	۳۲۷	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳
۱۳۲۶	۱۳۳	۱۳۳	۳۲۷	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳	۱۳۳

تیمار: مرکز کشور، وزارت دارایی، اداره مرکز تهران ۱۳۲۵.